УДК=343.3/.35:94(497.11)"1915/1916"

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

СУДСКИ ПРОЦЕС ПРОТИВ СТАНИСАВА МИЛОВАНОВИЋА
(ратног председника стублинске општине 1915-1916. године)

Апстракт: У раду се говори о судском процесу вођеном против Станисава Миловановића, ратног председника стублинске општине 1915-1916. године у поратно доба, пред судовима различите истанце. У врло специфичним околностима, где су се тужиоц и тужени, али и добар део сведока нашао на удару Суда, судским органима је било јако отежано да дође до истине и да адекватно извага судску одлуку. Томе је свакако погодовао и недостатак валидних докумената и доказа који би свакако убрзали доношење одлуке. Миловановићу се судило по више основа: за утају пореза и ратну шпекулацију, користољубље, шпијунажу, интернацију грађана, лиферантску службу за рачун непријатеља, велеиздају и много тога другог. На основу обимне документације, која је углавном настала радом Суда улазимо у сам ток суђења. Како се бранио Миловановић тема је овог рада.

Кључне речи: судови, тужени и тужиоци, искази сведока, оптужбе и контраоптужбе, интернације грађана, проневере, сарадња са окупатором, ослобађајућа пресуда

О Станисаву Миловановићу, ратном председнику општине стублинске (председниковао је од новембра 1915. до марта 1916. године) нема много података[1]. Рођен је у Стублинама 1854. године, био је ситан трговац и кафеџија, а по политичком уверењу аустрофил. Имао је тројицу синова, од којих је само један прежи-

[1] Стублине су село у некадашњем посавском срезу, на десетак километара јужно од Обреновца – нап. аут

вео Први светски рат, док су два старија сина погинула. Име његове супруге није познато; не зна се да ли се бавио политичким радом пре рата. Након председниковања стублинском општином постао је конфидент (повереник) у служби непријатеља. Потом је добио концесију од окупатора за набавку основних животних намирница у обреновачком крају, а био је и лиферант стоке за потребе непријатељских трупа[2]. Након рата, децембра 1918. године, подигнута је тужба Александра Перића против њега пред Судом општине стублинске, а месец дана касније покренут је процес пред Начелством у Обреновцу[3]. Дана 30. јануара 1919. године пред Начелством среза посавског у Обреновцу поднета је тужба Александра Перића и Љубомира Сујића против бившег окупационог председника стублинске општине Станисава Миловановића[4].

Поднета тужба имала је 16 тачака. Миловановић је оптужен између осталог да је без одобрења окупационих власти прикупио 172 метра кукуруза (5 вагона) у зрну и вагон пшенице од богатијих грађана у Општини у намери да исти раздели сиромашним породицама оскудним у храни[5]. Поменуто жито Станисав је

[2] У судским документима на више места се помиње да је у овим пословима велику помоћ имао од појединих људи у селу који су се нашли у окупационој служби, па је и против њих подигнут судски процес. Наиме, многи од помагача били су у разним притворима, а није мањкало ни међусобног оптуживања. Приметно је да у документацији било веома зле крви између Миловановића, осталих оптужених (и сам подносилац тужбе Александар Перић налазио се у притвору) и бројних сведока. Оптужени Миловановић у појединим пословима имао је помоћ и снахе Лепосаве – нап. аут

[3] Из докумената сазнајемо да је Миловановић утицао на ток суђења у стублинској општини, где је имао велики број сведока који су сведочили у његову корист па је покренут нови процес пред Начелством у Обреновцу, где је тужени имао мање утицаја. Из сведочења пред стублинском општином налазимо исказе да је „Станисав чувао своје сељаке колико год је могао“ – нап. аут

[4] Тужба је заведена под бр. 2226 код Начелства среза посавског, а Миловановић је тужен за разне злоупотребе у службеној дужности, за издају народних интереса и за потпомагање непријатељске живе силе – нап. аут

[5] Подносилац тужбе Александар Перић, који је радио као деловођа, а потом и председник стублинске Општине у време окупације, навео је да оптужени у свом деловању није имао одобрење окупационе Среске команде, а да

преко жандарма пренео у школски квартир у селу, претворен у магацин. Прикупљену количину хране Станисав је потом преко својих људи шверцовао у Ваљево и ужички крај и продавао по цени од 50 до 70 круна по метру зрна, а у своју корист[6]. Тужиоци су тврдили, што је потврђивано и исказима сведока, да је оптужени Миловановић оштетио појединце и општинску касу за преко 6.500 круна.

По другој тачки оптужнице Миловановић је у својству председника општине од грађана прикупио на име прireза око 2.000 круна, у циљу да са том сумом плати реквирирани кукуруз, али није поднесен никакав рачун о том новцу, те је поменута сума утајена или злоупотребљена. Тужилац Перић је наводио да никаква ваљана документација о прирезу није вршена, а да бивши председник општине није имао право прикупљања прireза без наредби тадашњих власти, па се теретио за проневеру и злоупотребу власти у званичној дужности, а на своју корист, па му се судило по параграфима 114,132 и 225 Кривичног законика.

По трећој тачки оптужнице Миловановићу је наложено од тадашњих војних власти да извесну количину соли подели грађанству општине. Исти је мање количине соли издао грађанству по свом нахођењу по цени од 1 круне килограм, а већину соли је продавао као своју по селима обреновачког краја по цени од 4 круне килограм. Станисав је на себе навукао мржњу сељана, а

већини власника реквирирано жито није платио. Наиме, гладном становништву жито није могла да да стублинска општина, већ само више државне инстанце у Обреновцу или Београду. Поменути кукуруз вредео је 22 круне по метру, а новац за исплату, која није учињена тужени је самовласно узео из општинске касе. Станисав је само неколицини имућнијих грађана стублинске општине издао меницу (квиту), које су при Суду служиле као доказни материјал. Да би имао алиби, Станисав је мањем броју сиромашних грађана поделио жито, на шта се касније позивао у тужби против њега – нап. аут

[6] Поменути кукуруз, по изјави тужиоца Миловановић је шверцовао ноћу преко Илије Илића, ваљевског опанчара, затим Љубе Бурмаза из села Попадића код Мионице колима Милисава Радовановића до стублинске железничке станице, а одатле за Ваљево и даље. Љуба Бурмаз, трговац, имао је своја шинска кола, па је у велику металну бурад сипао кукуруз, да се не би видело шта се преноси, јер по тадашњим окупационим законима није било дозвољено трговати храном међу срезовима – нап. аут

на овај начин је себи приходовао 5.000 круна, на штету целе Општине и народа, због чега му је суђено по параграфима 113, 114, 132 и 229 Кривичног законика.[7]

По четвртој тачки оптужнице Станисав је приликом одступања српске војске октобра 1915. године опљачкао магацине стублинске железничке станице у коме се налазила храна.[8] Ову храну је Миловановић таљигама ноћу преносио у своју кафану, где ју је користио као своју. Миловановић се оптуживао да је оштетио српску државу, што су потврђивали и бројни сведоци[9].

По петој тачки оптужнице Миловановић је био лиферант окупационе војне силе стоком, а у том послу сарађивао је са главним лиферантом посавског среза оберлајтантом Петрачиком. Стоку је прикупљао присилом, по вишеструко умањеној вредности коштања. Тежину ове тачке оптужнице у свом исказу је потврђивао и накнадни председник општине Драгутин Степић. Он је поднео Суду оверени списак реквирираних 72 комада говеда у укупној тежини од 18.000 кг, а у коме се види да ниједно грло није исплаћено сопственицима, те је сума око 20.000 круна подељена између оберлајтанта и Миловановића. Концесију за продају стоке добио је од аустроугарских власти, те се гонио по параграфу 225 Кривичног законика[10].

Шеста тачка оптужнице тицала се интернације 13 лица које је Миловановић издао и оптужио аустроугарским војним власти-

[7] Када је народ тражио со, Миловановић је рекао да су количине исте биле одвећ мале и грађанству већ подељене. Сведоци су оптуживали да је већа количина соли завршила у селима Трстеници, Пироману и Великом Пољу – нап. аут

[8] Сведоци су изјављивали да су се у магацинима налазиле веће количине масти, соли, шећера, брашна, а да поменуту храну српска војска није благовремено евакуисала због нагле и брзе најезде непријатељских снага. Укупна вредност хране у магацинима износила је око 4.000 круна.

[9] Сведок Станица Агочевић је пред Судом изјављивала да је за Аранђеловдан 1915. године Миловановић вукао ноћу колима шећер из магацина српске војске својој кући. Кад је видео да га ова зачуђено гледа опсовао јој матер и рекао да гледа своја посла! – нап. аут

[10] По изјавама сведока, године 1918. Миловановић је из Ваљевског краја купио 100 комада оваца и 40 комада свиња, па их је препродао непријатељу у обреновачком крају – нап. аут

ма. Исте је тадашњи председник стублинске општине означио као опасне по тадашњи режим, због чега су интернирани 1915. и 1916. године.[11] Ови грађани одведени су од својих кућа пошто су претходно пријављени окупационој жандармерији[12]. Миловановић се плашио да велики број војних бегунаца, који су се вратили кући може да неповољно да утиче на његов положај.[13] Један број ових људи по повратку из интернације, морао је да ради код Миловановића у кафани или на имању јер им се у супротном претило новом интернацијом[14]. За све наведено суђено му је по параграфу 85 и 229 Кривичног закона „јер је оваквим својим радом, у времену кад је рат између Србије и Аустроугарске трајао помогао Аустроугарску непријатељску силу са знањем потпомагао а српској војсци наносио штету, што је поједине грађане од својих кућа терао у непријатељску земљу да робују.[15]“

По седмој тачки оптужнице Миловановићу се судило по члану 85, 158 и 229 Кривичног закона за шпијунажу и потпомагање непријатељске живе силе. Наиме, по изјавама сведока Миловановић је држао тесне везе са посавским детективом и агентом поручником Телеки Пал Нађем, те детективом Костом Стејићем, поруч-

[11] Тројица интернираца се никад нису вратила у Стублине, јер су умрли у логорима Двојне монархије – нап. аут

[12] Већином су то били српски војни обвезници, који су напустили своје јединице на територији Косова и Метохије, те се крајем 1915. године вратили у своја села. Поједини војни обвезници су заробљени у Подгорици, па су исти преко Босне и Београда интернирани прво у Макиш, где је 1500 заробљеника пробијало и градило пут у периоду од 5 месеци; само неколицина болесних је након тога пуштена кући да умре. Миловановић је у својој одбрани наводио да су његовом заслугом ова лица ослобођена радне обавезе – нап. аут

[13] У документима стоји Миловановићева изјава од јануара 1916. године у којој стоји „нећу у мом селу да имам ни младих ни старих људи, можда може бити какве побуне, па ја нећу да одговарам, већ хоћу да живим мирним животом“

[14] Интересантно је сведочење Живорада Пејића „ кад сам дошао из ропства 1917. године, све сам радио да ме дотични Миловановић не интернира, али је то он поново учинио 1918. године“

[15] Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Општински суд (у даљем тексту ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 739/25

ником аустроугарске војске Стеваном Продановићем и многим другим из аустроугарске војне и цивилне управе[16]. Миловановић је јавно говорио да је Србија пропала и да треба да постане Аустроугарска провинција, у којој би се много боље живело него под српском управом, да је окупациона власт боља и уређенија од домаће, да независна Србија не треба да постоји, јер нема кога да њоме управља.. Даље се у оптужници истицало да „све што је српско и српско се назива са подсмехом је исмево и подцењивао, а што је непријатељско фалио је и прецењивао. Увек је говорио да су сви Срби лопови, на челу са њиховим краљем и да имају новац, да их треба стезати и нагонити да даду све што треба, што тадашња власт тражи и да ову треба потпомагати.“[17] Станисав се у оптужници оптуживао за велеиздају сопствене државе, народа, те да је био на платном списку окупационих власти у време њихове владавине Србијом. Такође, стављало му се на терет да је оваквим говорима убијао дух, веру и наду код грађана да ће се ропства ослободити, па се гонио по параграфима 85, 85 а, 161, 162, 164 Кривичног судског поступка и члана 12 Закона о пороти.

Осма тачка оптужнице теретила је Миловановића да је године 1917. бившем надзорнику општине фелдвебелу (старијем нареднику) Филипу Томшићу пријавио општинске председнике Љубомира Лазаревића из Стублина и Љубомира И. Ранковића из Великог Поља као шпијуне и противнике тадашњег стања. За поменуте је тражена интернација, јер нису давали радну обавезу и довољан број стоке за државне потребе. На инсистирање Миловановића, Томшић је поднео пријаву срескоj команди у Обреновац, али она није верификована, јер је Томшић у међувремену добио премештај за Пријепоље, те ова двојица нису интернирани. Миловановић се теретио да је покушао да се окористи интернацијом општинских часника, што је у својим исказима потврђивао и већи број сведока.

[16] Више о делатности детектива Косте Стејића у рату вид. Дејан В. Поповић, Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова (1870-1970), , стр. 202-211, Међуоптински историјски архив Ваљево, Ваљево, 2024.

[17] Сведоци су изјављивали да је Станисав јавно говоририо да „се војска српска и Краљ неће вратити из Солуна, а ни из ропства се неће вратити грађани, све ће то постати и остаће Аустрија“

По деветој тачки оптужнице Миловановић је учинио проневеру у износу од 3.000 круна према Управи фондова, јер је на бесправан начин, у време док је био председник стублинске општине преузео имање и кафану од претходног власника, не исплативши хипотеку. На имању срушио је самовласно помоћне објекте (магазе и чардак) и покрчио 200 стабала шљива са општинског имања.

По десетој тачки оптужнице Миловановићу је суђено што је крајем лета 1917. године оптужио окупационој војној власти тадашњег оптинског председника Симу Лазића да саботира прикупљање летине и одуговлачи са прегледом коња који су требали да се предају окупационим властима. По пријави Миловановића, Лазић је упућен војном суду Окружне команде у Ваљеву, где је стављен у притвор под истрагу.[18] Лично су га испитивали детектив Коста Стејић, тамнавски детектив и подофицир Филип Томшић.[19]

По једанаестој тачки оптужнице Миловановић је на рођендан цара Фрање Јосифа августа 1916. године код своје куће организовао весеље на које је позвао велики број непријатељских официра, службеника, војника и представнике српског општинског кора. Грађанство је позвано да увече одржава ватру и буде послуга, а код Миловановића била је организована богата вечера са ромским оркестром који је свирао до дубоко у ноћ. У оптужници се наводи да је“ Станисав у својем највећем расположењу испијао здравице за дуг и срећан живот цара Фрање Јосифа и величао Аустроугарску монархију и војску“. У својој одбрани Миловановић је истакао да за време те прославе он уопште није био у селу него у Београду, да је вечеру у његовој кафани наручио тадашњи председник општине Драгутин Степић, па би требало он да одговара за ову непријатељску активност.[20] Степић је

[18] У притвору је Лазић провео три месеца и једва преживео језиву тортуру окупационих жандарма. Након тога интерниран је у логор Ашах – нап. аут

[19] Први га је испитивао претећи му пиштољем, а други потапањем главе у металну бурад са водом. Године 1919. Лазићу је суђено при Начелству среза посавског за малверзације према народу у доба окупације због утаје средстава у вези са летином као и увреде Величанства краља Петра – нап. аут

[20] У свом исказу Миловановић је истакао да је свако вечеру плаћао за себе, те

у свом исказу изјавио да је Миловановић и те како одговоран за организацију прославе рођендана цара Франца Фердинанда, да му није познато да је оптужени био у Београду него је поменуте вечери испијао бројне здравице аустроугарском владару и окупационој управи. Навео је да је српску отаџбину, српску војску, владу и владаоца Миловановић псовао те да је многе грађане који нису дошли на овај скуп инкриминисао окупаторској полицијској служби[21]. Исто је у својој одбрани тврдио и тужиоц Александар Перић.[22] Драгољуб Гавриловић, општински деловођа стублинске општине 1916. године у свом исказу је објаснио Суду да је тадашња власт наредила председнику Драги Степићу да организује поменуту прославу. Том приликом посечена је шума за луминацију, а прекопута Миловановићеве кафане подложена је велика ватра, где се свет окупио. У кафани је Миловановић организовао прославу, где је печено јагње и делило се пиће и кафа. За столом владала је опуштена атмосвера у друштву аустроугарских официра и чиновника. Музика је свирала, а Миловановић је испијао здравице у част цара. Ову вечеру плаћали су учесници по цени од 6 круна[23].

По дванаестој тачки оптужнице Миловановић је оптужен да је разграбио грађевински материјал (циглу, даске, јапије) од бивше

да рачун није пао на народна плећа. Таксативно је набројао сва лица која су учествовала у општинској власти и била на вечери и тражио да се и она испитају, а ако треба казне. У том циљу позвао се на већи број сведока. Суду је била интересантна чињеница како је могуће да је тужени Миловановић био у Београду, а поименце је набројао свако лице које је било на прослави. Миловановић се бранио да је све то знао по причама других. Истрагу је водио начелник сресни Б. Пајић, а деловодни писар био је Б. Петровић – нап. аут

[21] Грађани су морали да присуствују овом догађају, јер су се бојали да у супротном ће да буду интернирани – нап. аут

[22] Перић који је био у војном притвору, своју изјаву је дао иследнику Дринске дивизије резервном пешадијском капетану II класе М. Вуковићу – нап. аут

[23] Приликом прикупљања судске документације Миловановић је предао државним органима документ који је компромитовао Перића; у истом говори се о сарадњи поменутог са аустроугарским официрима за безбедност Томшчићем и Лашкарином, те је против Перића проширен процес. Поједини сведоци стали су на страну Перића, сматрајући да је он народу помогао колико год је могао, а да се Миловановић стално тужио окупатору на Перића, што је резултирало да је овај последњи и био интерниран – нап. аут

српске пољске војне болнице, као и намирнице широке потрошње из магацина стублинске железничке станице приликом непријатељског одступања у јесен 1918. године. Подносилац тужбе је у оптужници наводио да Миловановић на ову отимачину имовине није имао право, јер је иста припадала српској држави, те се гонио по члану 229 Кривичног законика.

По тринаестој тачки оптужнице Миловановић се теретио што је за време јавне службе у доба окупације у више наврата и на више места јавно кудио краља Петра Карађорђевића, па му је суђено за јавну увреду Величанства.

По четрнаестој тачки оптужнице Миловановићу се судило зато што је након јавне функције коју је обављао постао непријатељски лиферант стоком, па се бавио шпекулативним пословима: једну је куповао у ваљевском крају а другу је одузимао од српских грађана у посавском крају, те се у веома кратком року обогатио[24]. У истој тачки оптужнице Миловановић је оптужен да је јавно сарађивао са детективима и непријатељском војном и јавном управом, па му се судило као шпијуну, а по параграфу 85 Кривичног законика[25].

По петнаестој тачки оптужнице Миловановић је уз помоћ жандарма одузимао по селу живержне намирнице од сељака, те их је користио у својој кафани, где је гостио непријатељске војнике, официре и чиновнике. Ово је нарочито разбеснело сведоке који су истицали да је у време опште оскудице народ гладовао, док су Станисав и окупациона војска живели као у најбоља времена[26].

---

[24] Сведоци су изјављивали да је Миловановић куповао стоку за рачун поручника Петрачика и поднаредника Ференца (непознато презиме) – нап. аут

[25] Веома тешке оптужбе за шпијунажу износили су сведоци против Миловановића. Доносимо један исказ: „тако је свака Општина имала је по неколико шпијуна, који су радили при Суду, који су наше људе непријатељу опадали и проказивали, гди ко шта има и шта мисли. Од ових лица први је био Станисав, а често је тим поводом ишао код непријатеља у Постају жандармеријску њиховом старешини сваке суботе, али нисам могао дознати шта су непријатељу доставили, но добро свакако нису“.

[26] По изјавама сведока „председник општине бијо је увек немилостив према свом народу, јер је увек више волео Швабе него нас. Код њега су увек настањивали детективи и жандарми и он је на селу одузимао јаја, кокоши, маст, сланину и њима служио за јело“

По шеснаестој тачки оптужнице Миловановић је насрнуо у судници на Александра Перића, чиме је овом нанео јавну увреду по члану 121 Кривичног законика зашта је тражио да се поред казне за учињена недела у рату осуди и за овај поступак и да му за нанету увреду плати[27].

Миловановића је оптуживало 27 лица за одузете бакарне предмете (највише бакраче) које је председник општине по непријатељевим наређењима морао да преда до 1. фебруара 1916. године. Миловановић није дао признанице ни новац грађанима за овај одузет материјал, а поводом тога остала је само једна белешка без датума,са потписом општинског деловође Јеротија Аћимовића.

Сведоци су оптуживали Миловановића да је овај у току 1917. године, када је добио од окупатора концесију за набавку прехрамбених артикала, у срезу саградио пекмезару. Она је била сграђена од старе цигле скинуте са пољских војних пекара. У њеном раду је преко своје воље учествовао већи број сеоских жена.[28] У овом послу Миловановић је по срезу сакупљао веће количине шљиве од сељака којима није издавао признанице ни давао новац.

Доказни материјал је убрзо преплавио органе Начелства и Суда среза посавског, а убрзо су поједине тачке оптужнице против Миловановића проширене, па поново покретане. Обим судских докумената добио је позамашан број страна[29]. Сведочила су и лица која су живела широм посавског среза.

У својој одбрани Миловановић је навео да је прикупљао прирез за време мандата свог председниковања, али не по наређењу окупационих власти већ по наређењу српске владе из августа 1915. године[30]. Све наведене суме кукуруза, жита и прireза у

[27] По документима, Миловановић је насрнуо на Перића да се физички обрачуна. Међутим, жандарми су раздвојили двојицу завађених људи, а Миловановић је пљунуо Перића и изрекао салву псовки и увреда на његов рачун – нап. аут

[28] Сиромашне жене у селу су морале да раде у Миловановићевој кући да би преживеле – нап. аут

[29] Документацију коју смо пронашли у МИАВ-у заузима скоро целу архивску кутију – нап. аут

[30] Ово сведочење оптуженог одлучно су побијали Дамњан Лазаревић, који је био сеоски кмет 1916. године и Живко Сaцаковић, општински жандарм,

новцу или натури уредно је водио у списковима. Навео је да му је тадашњи срески старешина Селеш усмено наредио да сиротињи у свом селу обезбеди извесне количине кукуруза за прехрану. Пошто није имао писмене наредбе, Миловановић је по свом казивању оформио Одбор који је одлучио да од најбогатијих људи у селу и околини прикупе храну и прирез. Сва количина кукуруза је исплаћена (4695 кг) по цени од 30 динара за 100 килограма мере. Миловановић је од Суда гоњен по параграфима 113, 114 и 132 Кривичног закона[31].

који су истицали неистиност Миловановићевог исказа. Наиме, сведоци су указивали Суду по којој основи је могао Миловановић да прикупља кукуруз и прирез у новцу, кад он августа 1915. године није вршио било какву јавну функцију, јер је постављен од аустроугарских власти новембра исте године на место председника – нап. аут

[31] Овај исказ одлучно је побијало 28 сведока, који су истицали да је Миловановић узимао новац или храну без признанице, али да је кукуруз платио само тринаесторици сељана у укупном износу од 1408, 50 динара. Миловановић је тврдио да је признанице оставио Драгутину Степићу, потоњем председнику стублинске Општине са захтевом Начелству да се Степић судски испита. Овај исказ одлучно је побијао и Сима Лазић, благајник Општине у време председниковања Миловановића који је истицао да су признанице, а потом и новац давани Миловановићевим пријатељима. Навео је да је Одбор био само параван за Миловановићеве малверзације. Миловановић је сакрио списак општинског прireза, који је после уништен (Суд је истакао да је већина пореских књига изгорела у рату, па је представка о утаји пореза недоказана, па нема места ни за кривичну пријаву). Колику је суму новца Миловановић утајио, Лазић није знао, али је потврдио да му је овај дао исфабриковане признанице. Лазић је Суду предао признаницу од 1. фебруара 1916. године на исплаћени кукуруз са Миловановићевим потписом у укупном износу од 462,35 динара. Приликом ислеђења утврђено је да је бивши председник општине наплатио општинског прireза у износу од 769,76 динара од 27 људи, којима није дао признанице, а које је својим потписом оверио Лазић. Миловановић је негирао исказ Лазића, наводећи да је Лазић у својству благајника од народа отимао новац, храну и коже, те да је он тај који треба да одговара пред законом, јер није вршио исплату. Миловановић је оптужио Лазића да је он узимао за себе прикупљани прирез..Недуго потом Сима Лазић, који се налазио у војсци а по оптужбама Миловановића нашао се у притвору Дринске дивизијске области (због сукоба двојице општинских часника Миловановић је уз помоћ окупационе силе 1916. године интернирао Лазића). Миловановић је тражио од Суда да се испита у својству сведока оних 13 лица којима је исплаћен прирез, те да се њихов исказ уведе као доказни материјал – нап. аут

По трећој тачки прерађене оптужнице Миловановић је у својој одбрани навео да је од окупационог команданта Обреновца дана 1. децембра 1915. године добио наређење да равномерно становништву Стублина раздели 121 кг соли, али је он није разделио народу, него аустријски официр поручник Стеван Продановић (родом из Суботице). За ову тврдњу Миловановић се позвао на већи број сведока, а суђено му је по параграфима 132, 161 и 162 Кривичног закона.[32]

Приликом одступања српске војске у октобру 1915. године из магацина и подрума стублинске железничке станице однете су веће количине гаса, шећера, сланине, дувана пиринча, брашна, соли, масти, кафе и осталих намирница чија је вредност износила између 10 и 15 хиљада динара.[33] Сведоци су пред органима Начелства оптуживали Миловановића да је помоћу свога положаја пренео намирнице у своју кафану, а потом је део истих продао у срезу. За сведоке су између осталих позвани Никола Костић, помоћник начелника стублинске војне станице, Добривоје Иштвановић, заступник шефа железничке станице у Стублинама и С. Теофиловић, начелник интендантуре Дринске дивизије II позива. Миловановић се теретио да је учинио дело крађе, утаје из користољубља, зашта су тужиоци тражили да се Миловановић иследи, да се начини полицијски извештај и коначно осуди уз плаћање свих кривичних трошкова[34].

По петој тачки оптужнице сведоци су изјављивали да је Миловановић снагом свог положаја уз помоћ жандарма одузимао

[32] Сведок Дамјан Лазаревић, некадашњи сеоски кмет је истицао да је Миловановић продавао со по цени од 5-6 круна грађанима суседних општина а гас по цени од 8-10 круна, иако му је редовна цена била 2 круне по литру. Сведоци су истицали да није укупна количина соли била 121 килограм, него далеко више. Миловановића кафана је било место где су ортачки зараду делили Миловановић и Продановић. Миловановић је у својој одбрани истицао да је то гнусна лаж и да све то „ све то говоре продане душе, који ми желе да нашкоде, из личне пизме према мени“

[33] Ове намирнице нису могле бити благовремено евакуисане због наглог надирања непријатељских снага са севера. – нап. аут

[34] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под. бр. 856 и 10264. Иследни судија Начелства обреновачког био је М. Јовановић, а деловодни писар П. Радовановић – нап. аут

стоку народу, која никад није исплаћена.[35] Миловановић је понекад издавао народу квите, али је наплату остављао за боља времена, која никада нису дошла. Миловановић је „објашњавао" сељацима да је боље да он купи говеда по било којој цени, него да Аустријанци отму народу иста без икакве наплате[36].

Нарочито су била тешка и суморна сведочења по шестој тачки оптужнице, у којој су жртве и преживели сродници давали исказе о интернацији својих најмилијих и начину на који су они процесуирани од стране Миловановића и његових жандарма. Миловановић се бранио да он није имао никаквих овлашћења по питању интернације и да је све радила окупациона власт која је преко детектива и жандарма имала искључиво право да хапси, ислеђује и интернира грађане среза. Истицао је у својој одбрани, да је морао да извршава наредбе јер ако то не би чинио био би и он интерниран као и остали. Миловановић се гонио по параграфима 161, 164 и 229 Кривичног поступка[37].

---

[35] Драга Степић, председник стублинске оптине у 1917. години је поднео Суду списак одузете стоке у коме је тврдио да су Миловановић и Петрачик сељане оштетили за 20.000 круна

[36] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 487. Сведок Драгољуб Ј. Стаменић изјавио је „ тужени је био председник под непријатељем и стајао је врло добро у вези са аустријским шпијунима и властима, стоку је од народа куповао за мали новац и са Аустријанцима продавао за већи новац у корист своју". Сведок Радован Томић је изјавио „ ја сам продао Станисаву једног вола за 250 круна и новац ми је одмах дао, али то је било у бесцење, јер рече Станисав, ако вола за ту суму не дам, да ће га непријатељ узети за џабе. Разуме се да је на такав начин све из наше општине све јефтиније и у бесцење куповао. После ми је Станисав узео једног бика од 4 године на име реквизиције, тога дана узимо је Станисав од целе општине стоку, за коју никоме, па ни мени није платио. После ми је узео 250 кг кукуруза у зрну да дели сиротињи, а није га платио. После ми је узео 25 кг брашна и мало сира па нисам имао шта да дам деци да једу".Сличан исказ дао је и Живко Саџаковић, сеоски кмет у доба окупације – нап. аут

[37] У својој изјави Суду Миловановић је изјавио да је по наређењу Драгутина Степића, потоњег председника општине интернирано много лица и да „није истина да сам ја ма кога од мојих грађана као бивши председник опадао тадашњим властима и интернирао, већ је то интернирање вршила сама власт без мог удела. Непријатељска власт чим је нашу земљу окупирала, пописала је сво становништво и наредила свим општинским судовима у срезу, па и мени, да се мора свако лице, које се из бежаније врати пријавити прво опш-

По седмој тачки оптужнице, оптужени је у одбрани пред судом среза посавског истицао да никад није говорио против српске државе, те да су то искази људи који хоће да му напакосте, и то највише оних против којих се воде судски процеси. У сведочењима је истицао да су многи општински службеници за време рата били најобичније издајице, који су се обогатили на леђима гладног народа и у том циљу позвао се на већи број сведока[38].

У својој одбрани Миловановић је наглашавао да никакав грађевински материјал није узео нити 1915, а још мање 1918. године, него да је исти купио пре одступања непријатеља од Ивана Лукића и Леона Руса из Обреновца и то око 750 дасака, које је купио за 5.600 круна. Већи број ових даски је продао још у току рата, а при полицијском извештају из 1919. године стајало је да је на имању Миловановића било остало нешто овог грађевинског материјала. Тврдио је да је летве купио од Стојана Антоновића и Љубе Вукајловића, коју су као својину покојног Петронија Тешића продали, јер су били стараоци његове масе. Од јапије било је неколико врата кафанских, као и неколико кафанских столова, 40 прозорских окова и два колута жице за везивање. На имању налазило се и нешто цигле за коју је Миловановић тврдио да је купио од Чедомира Јеротића из Стублина, а да свакако није украо од српске војне болнице[39].

тинском суду, па затим њиховој полицијској власти. Ја сам тако и поступијо и по наредбама упућивао сам њих неколико лица, која су ми се сами јављали полицији. Аустријски су жандарми се занимали за одбегле и сумљиве људе у селу, за набавку стоке и хране".

[38] Известан број сведока једне и друге стране налазио се у војсци, а њихови искази давани су пред војним судовима. Неки од истих се нису могли пронаћи у дотичним јединицама. Велики број сведока је по многим тачкама негирао било какву одговорност Миловановићеву у току окупације. Додатно је компликовало цео ток процеса што су тужени, тужиоц, и један део сведока и сами били у притвору и против њих се водила гомила судских процеса. Приметно је у овом процесу било пребацивање одговорности и кривице општинских чиновника једног на другог, што је све отежавало и одуговлачило рад судова различите инстанце. Неки од сведока, не желећи да се замерају ни једној страни, сведочили су „ја ништа не знам, вере ми"! – нап. аут

[39] На стублинској железничкој станици налазиле су се у току 1915. годи-

Црепљике нису нађене. На основу члана 73, 74, 75, 76 и 77 Кривичног законика и члана 15 Устава иследна власт среза тамнавског наредила је да се одмах изврши претрес стана, кафане, осталих зграда и целокупног имања оптуженог Станисава Миловановића у циљу проналажења грађевинског материјала и могућих компромитујућих докумената.[40]

Оптужени је истражним органима тврдио да у свом власништву не поседује никаква шпијунска документа, јер он и није вршио шпијунажу под непријатељем. Истицао је да су то највише говорили Живко Лазаревић , Драгољуб Гавриловић, Душан Гајић, Сава Крекић и Живорад Пејић, који су сами били највећи издајници народа, јер су изнуђивали новац грађанству и вршили невиђена злодела[41]. За Пејића је навео да је лажни сведок, који сведочи оно што му се каже и да је осведочени лопов.[42] О мо-

не зидане српске војне пекаре, са више кубика багремовог дрвета за потпаљивање војних хлебних фуруна. У близини пекара налазила се пољска војна болница сграђена од дасака. Поред болнице налазила се мала кафана Управе фондова, у суштини дашчара, прекривена бибер црепом са дрвеним клупама, столовима и столицама. Поред кафане, налазила се магаза и чардак којима су проценитељи 1919. године нашли скроз огољених зидова. Након рата кафана је била без врата, прозора, патоса и без појединих зидова! Оптуженог Миловановића сведоци су теретили да је овај материјал разграбио и употребио у сопствену корист. На дотичном месту након рата није се нашло ни трага од поменутих ствари – нап. аут

[40] Компромитована документа нису нађена. Документ Суда је датован 25.маја 1919. године. У потпису је име Начелника среза тамнавског Б. Петровића – нап. аут

[41] Пред Начелством среза посавског Крекић је изјавио да је као општински деловођа у 1917. и 1918. години имао увид у непријатељско деловање Миловановића и његовој тесној сарадњи са окупатором. Навео је да је Миловановић био аустријски шпијун, конфидент (повереник) у служби посавског детектива Телеки Пал Нађа и лиферант за аустроугарску војску. Осим сведочења навео је да нема шта да поднесе од докумената, јер је иста пре доласка српске војске у октобру 1918. године Миловановић спалио на свом имању – нап. аут

[42] У току окупације Пејић је провалио у магазу Драгутина Станковића те извршио крађу јаја, сира и кајмака; крађа и виновник су откривени, те је кривац завршио у интернацији. Управо на оваквом следу догађаја Миловановић је градио своју одбрану наводећи „ да ме свакакве секикесе и шпицлови туже“

ралном кредибилитету Лазаревића и Гавриловића наводио је и чињеницу да су исти од српских власти оптужени и осуђени на робију, док се Гајић налазио у војном притвору[43].

У вези оптужбе да је Миловановић интернирао више лица, у својој изјави бивши председник општине је истакао да он никада није никога проказао, те да је интернацију вршила сама окупациона власт, која је пописала целокупно становништво и наредила Општинском суду да се пријави свако лице које се вратило са фронта. Ова лица су стражарно упућивана у Обреновац, а потом у логоре Двојне монархије. Тврдио је да покретач оптужбе Перић интерниран зато што није сарађивао са новим властима[44]. Интересантно је било сведочење Милисава Човића који је тврдио да га је

[43] Интересантна је судбина Јеротија Аћимовића, деловође стублинске општине 1916-1917. године. По наређењима Миловановића морао је да даје извештаје окупатору о политичком и моралном стању народа у селу, те је стога грађанство сматрало Аћимовића шпијуном који за свој рачун проказује становништво. Кад је Аћимовић одбио да врши ове нечасне послове, Миловановић се заузео код окупационих власти да Аћимовића као неподобног интернира у логор Браунау, одакле се овај вратио болестан новембра 1918. године. Након годину дана, Аћимовићу је суђено од српских власти по параграфу 85 и 85 а Кривичног законика као шпијуну који је радио против српског народа и државе, а у том процесу као доказни материјал су се користила документа са Аћимовићевим потписима, па је осуђен на три године робије. У процесу против Аћимовића сведочио је у изузетно негативном контексту и сам Миловановић – нап. аут

[44] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 492. У својој одбрани Миловановић је истакао да је Перић интерниран јер на позив аустроугарских власти и среског старешине није отишао да положи заклетву као деловођа стублинске општине, јер није хтео да ради у окупаторској служби, па су га интернирали аустријски жандарми. Опет, пред војним судом Перић је изјављивао да га је лично интернирао Миловановић због сукоба око реквирирања стоке од народа, па је завршио у заробљеничком логору у Браунау. Сукоб двојице званичника стублинске општине је постојао још раније – наиме, Перић, као деловођа стублинске општине је оптужио среској аустроугарској власти Миловановића за утају, те је овај потоњи предат ваљевском војном суду, где је провео у затвору 15 дана. Перић и Миловановић су се више пута свађали и неколико пута физички разрачунавали у згради Општине за време окупације. Перић је давао свој исказ у притвору Дринске дивизије пред иследником артиљеријским капетаном II класе Влад. Недељковићем. Касациони суд је предлагао да се оптуженима Миловановићу и Перићу суди за заједнички акт против државе и народа – нап. аут

Миловановић интернирао због користољубља.[45] Лоши међуљудски односи владали су између чиновника на локалном нивоу. Тако су Дамјан Лазаревић и Душан Гајић (бивши кметови стублински), као и деловођа Александар Перић пред аустријским официрским кором оптужили Миловановића да је бунтовник, да ради само за себе, а не за интересе Двојне монархије, да наговара народ да не плаћа порез и не даје стоку на продају.[46] У сведочењу пред истражним органима у јесен 1919. године изјављивали су да је Миловановић уништавао службена документа, да се не би открише све чињенице које би могле још више да терете осумљиченог. У својој кафани састајао се сваке недеље са аустроугарским чиновницима, али ником од званичника стублинске општине није дозвољавао да присуствују тим разговорима.[47]

Према решењу Начелника среза посавског од 25. марта 1919. године извршен је претрес Миловановићеве куће и помоћних објеката у присуству полиције, сеоског кмета и грађана у својству сведока, где је пронађено нешто грађевинског материјала (даске, јапије и цигле) и неколико извода рачуна о приходу и расходу општине стублинске са почетка 1916. године, који су били непотпуни. Проценитељи су изнели свој суд да укупна вредност робе на Миловановићем имању вреди око 2600 динара, која је предата на чување Суда[48]. Поменути суд је дана 16. јуна 1919. године на основу параграфа 85, 112, 113, 114, 117, 118, 121, 127, 130, 131, 209, 210, 223, 293 и 294 Кривичног закона и члана 9 Устава решио да отпочне кривичну истрагу против оптуженог Станисава Миловановића за унапред означене кривице и да окривљени остане у притвору.[49]

---

[45] Човић је држао реномирану кафану, која је боље пролазила од Миловановићевог угоститељског објекта. Можда је и суревњивост била разлог Човићевог интернирања – нап. аут

[46] Ово је изјављено на стублинској марвеној пијаци у пролеће 1918. године. На ову оптужбу један аустријски капетан ударио је Миловановићу шамар и ставио у затвор, где је овај одлежао 10 дана и платио казну од 100 круна – нап. аут

[47] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 690

[48] Исто, зав. под бр. 5231. У потпису судски документ је оверавао начелник посавски Б. Петровић – нап. аут

[49] Ово решење потписали су иследник начелник среза посавског у Обреновцу Б. Пајић и писар Бош. Петровић – нап. аут

Дана 19. јула 1919. године Миловановић се жалио Првостепеном суду у Ваљеву на одлуку посавског суда бр. 6116 од 16. јуна исте године истичући да посавски Суд није навео доказе против њега, да је насумично и произвољно звао сведоке те да он није могао дати ваљан исказ. Како је навео, поједина дела за које се тужи апсолутно не могу да стоје јер како је могло да буде шпијунаже онда када српска држава није постојала, када није било ни српске војске ни власти. Питао се да ли је то шпијунирање ако се свуда у окупираној земљи морала давати почаст за рођендан цара Франца Јосифа по наредби тадашњих окупационих власти. Сматрао је да дело утаје новца у званичној дужности није утврђена ни доказана, јер су саслушани лажни сведоци на које се тужиоц позвао. Крађа и разграбљивање имовине српске државе не постоји, нити је доказана. Оптужени се питао ко ће да одговара за оне силне отимачине по Србији, које је или непријатељ заплењио или су то учинили српски грађани, пре него што је непријатељ дошао. Притом је упитао: „Зар је грабеж државне имовине кад нема српске војске? Српска војска напуштајући Србију у октобру 1915. године није могла ову државну имовину да понесе и de facto она је постала ничија. Као таквом, по Миловановићу, могао ју је свако да користи. Никаквих бакрача нисам реквирирао, већ су и то измислили лажни сведоци.“ Миловановић је истицао да никада ниједног српског грађанина није интернирао, да су то чиниле војне власти и аустријски детективи, у чији рад Миловановић није имао никаквог удела. Што се тиче увреде и клевете против тужиоца Перића, Миловановић истиче да судска пракса ове земље зна да се за таква дела не одлази у притвор. Или „можда посавски суд доноси свој суд, не поштујући законе матичне земље?“

Миловановић је у свом исказу тражио да Првостепени суд у Ваљеву поништи решење посавског суда у Обреновцу.

Дана 22. јула 1919. године колегијум судија Првостепеног суда је нашао да је ранији процес против Миловановића вођен по закону, па је на основу чл. 9 Устава и параграфа 131 Кривичног судског поступка оснажио претходно решење, а жалбу Миловановића одбио.[50]

[50] Поменуто решење донеле су судије Мих. Марковић и Рада Павловић – нап. аут

Општински суд среза посавског у Обреновцу а на основу акта Начелства среза бр. 6116 од 10. августа 1919. године је обавестио заинтересоване грађане "да ко хоће и кога је Станисав као председник општине оштетио или лажно тужио или који зна каква је дела све Станисав учинио да се пријави власти, а ко хоће да тужи, тужбу са доказима да преда"[51].

Пред судом Дринске дивизије осуђени су као Миловановићеви саучесници Драгутин Степић, Сима Лазић, Душан Гајић и Александар Перић, по ранијој одлуци Касационог суда од 19. маја 1919. године бр. пр. 1084[52]. Сви наведени налазили су се у притвору Дринске дивизије. Против Милисава Човића, Дамјана Лазаревића, Живорада Пејића и Живка Саџаковића водио се процес пред Првостепеним судом у Ваљеву, а Јеротије Аћимовић је правоснажно осуђен од Суда посавског на три године робије[53].

Новембра месеца 1919. године оптужени је поднео захтев Начелству среза посавског са захтевом да се лечи. Прегледом је

[51] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 2587. Тих дана пред Судом појавио се већи број грађана – Живан Лазић, Живко Лазаревић, Милан Пољарац, Милутин Игњатовић и други, али нису тужили Миловановића из најмање два разлога. Први је јер нису имали адекватних доказа за судски поступак, а други јер су сматрали да је Миловановић веома осветољубив, богат човек, са везама на многим странама, па би им се у случају прекида процеса могао осветити на разне начине – нап. аут

[52] Сима Лазић је пред Судом изјавио да се у децембру 1915. године вратио из бежаније (дезертирао је из српске војске), па када се вратио у село Миловановић га је одредио за таоца и упутио у Ваљево. После га је Миловановић приморао да постане благајник општински, где је радио најпрљавије послове за рачун Миловановића. Миловановић је оптужио Душана Гајића да је од свих прireза узимао проценат и да је он тај који је набављао стоку за рачун аустроугарских власти. У својим сведочењима назвао је Гајића „муфљузом, који се силно обогатио на рачун јадног народа". Гајић је у свом исказу тврдио да је куповао стоку (говеда, овце и свиње) за Станисава Миловановића, а да му је овај плаћао 10 динара од грла као награду за рад и труд. Станисав је преко својих момака ову стоку терао у Обреновац и продавао поручнику Петрачику, за неку механу аустријских официра која се налазила у Обреновцу – нап. аут

[53] Првостепеном и осталим судовима било је јако тешко донети пресуду на основу изјава сведока, од којих су многи судски гоњени и осуђени. Недостатак валидних докумената као и колоплет међусобних оптуживања и заћевица је значајно умањио оштрицу судова – нап. аут

утврђено да је оптужени боловао од хроничног запаљења плућне марамице и да је био потпуно изнурен, па је после лекарског прегледа упућен у ваљевску окружну болницу. Овде се Миловановић лечио до 26. јануара 1920. године. Начелство округа ваљевског у депеши бр. 812 од 26. јануара исте године проследило је документе Првостепеном суду у Ваљеву са решењем у којем је писало да пошто се именовани лечи у Ваљеву није потребно да се враћа у Обреновац, него се упућује његов процес на адресу Првостепеног суда.[54]

Фебруара 1920. године процес против Станисава Миловановића настављен је пред Првостепеним судом у Ваљеву. Позвани су сведоци обе стране, а Миловановић је ангажовао браниоца адвоката Петра Перу Марковића и судског помоћника Николу Симеуновића .[55] Адвокат Марковић је у свом експозеу Суду изјавио да је његов клијент болестан и да се налази у ваљевској окружној болници. Због старости Миловановића тражио је пуштање истог на домаћу негу и лечење, јер се здравствено стање Миловановића погоршавало из дана у дан. Стога је бранилац тражио да се формира лекарска комисија која би препоручила Суду да се до излечења Миловановић пусти на кућно лечење.[56]

[54] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 636

[55] Исто, зав. под бр. 5321 и 6650. Поступак су водиле судије Рада Павловић и В. Дабић, а деловођа је био Средоје Тешић, председник Суда био је А. Струнцалић. У то време оптужени Миловановић налазио се у притвору Првостепеног суда у Ваљеву. Петар Пера Марковић (1877-1942) био је адвокат и политичар, председник Окружног одбора Демократске странке у Ваљеву и посланик Окружне скупштине. За посланика Уставотворне скупштине изабран је 1920. године, а касније је био и потпредседник Народне скупштине. Године 1924. постао је министар пошта и телеграфа, а потом и министар грађевина, шума и рудника – нап. аут

[56] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 7545. По параграфу 177 Кривичног закона, лекари су имали обавезу да прегледају болесног притвореника. По закону, лекари су морали да утврде зашто није било погодно болничко лечење и да ли се оптужени притвореник може да пусти на кућно лечење. Притвореници су се могли да пусте на кућно лечење само у изузетним приликама, када би лечење у болници било немогућно. Према наредби Суда бр. 7399 одређени су лекари Др Јордан Стајић, окружни физикус, др Лека Деспотовић и др Влад. Поповић, управник Окружне болнице. Пошто су извршили лекарски преглед установили су да притвореник Милова-

Суд је тражио је од Суда општине стублинске и Начелства среза посавског у Обреновцу документацију о овом процесу као и тужбу Александра Перића и Љубомира Сујића. Првостепени суд је установио да никаква документација из рата није сачувана, а да су финансијске књиге неуредно вођене. Суд је установио да ранији процес према Миловановићу није ваљано вођен, те да је пун разних контрадикторности и да закон у више случајева није испоштован. Зато је Поротни суд тражио да се преиспитају нови докази против Миловановића, и у том циљу је позвао већи број сведока који су посведочили да се у току окупације Миловановић заузимао за њих код непријатеља да не буду интернирани.[57] Исти су казивали да оптужени Миловановић није био човек одан окупаторским властима, но напротив, од њих гоњен и кињен, те да је неколико пута био хапшен и затваран. Они су сведочили да се у кући и кафани бившег председника општине није водила закулисна политика против грађана села, него да су се окупаторски чиновници састајали у кући Александра Перића, где су доношене многе гнусне одлуке и где је пијанчило и коцкало скоро свако вече.

Пре него што је упућен у болницу, Миловановић је дао исказ органима Првостепеног суда у Ваљеву, где је побијао тачке оптужнице. Истицао је да није од сељана купио 172 метра кукуруза, као што тужиоци и сведоци кажу, већ само 4695 килограма за најсиромашније, и то од 13 лица, којима је уредно дао признаницу и новац за исплаћену робу. Списак је предао Сими Лазићу, тадашњем општинском благајнику, а ако су утврђене неке неправилности или крађа кукуруза, треба да законски одговара Лазић, а не он. Гнусна је лаж да је издаван кукуруз Илији Илићу и Љуби

вић болује од артеро склерозе и едема плућа. Мишљење лекарске комисије било је да је Миловановићу потребно даље лечење у болници те да није неопходно потребно да се упути својој кући на негу и домаће лечење. Према мишљењу лекарске комисије и на основу параграфа 177 Кривичног Закона Суд је адвоката Перу Марковића одбио од тражења кућног лечења. Лекарском прегледу присуствовао је и судија В. Настић – нап. аут

[57] У децембру 1915. године Миловановић је спасао интернације Ранисава Арсенића из Пиромана саветујући му да се пресели у Велико Поље, где му није претила опасност од жандарма и лишења слободе - нап. аут

Бурмазу, већ је Илић сам куповао кукуруз у Стублинама.[58] За сакупљани прирез навео је да је имао наређење тадашњих власти да га прикупља, и да су свим особама од којих се исти прикупљао издате менице. Овим готовим новцем исплаћен је општински кукуруз. И за овај готов прирез постојала су документа, која су предата благајнику Лазићу. Што се тиче соли, одлуком окупационих власти које је потписао Петрачик, добијено је 121 килограм соли, али је Миловановић није делио него поручник Стеван Продановић и то по цени од 1 динар килограм. Негирао је да је продавао ову со у своју корист, као и да није истина да је узимао било шта из магацина железничке станице у Стублинама ни од српске, нити од аустроугарске војске. Помињао је да није ништа од грађевинског материја украо, него је поштено платио Леону Русу и тадашњим властима. Признао је да је за окупатора купио 7 говеда, јер је морао, а ако то не би учинио био би интерниран, као и да је године 1916. реквирирао од грађана стублинских 72 говече, које је предао поручнику Петрачику по списку у коме је било забележено од кога је колико говеда одузето, колико су говеда била тешка и колико је плаћено дотичним лицима. Негирао је да је био аустријски лиферант, да је радио у ортаклуку са аустријским поручником Петрачиком. За наведених стотину оваца категорички је тврдио да је купио за потребе кафане, а не за непријатеља. Такође је изричито негирао да је иједно лице његовом кривицом интернирано у селу, а да су окупационе власти интернирале све наведене. Такође је истицао да се није бавио шпијунажом против народа и да се није дружио са детективима Пал Телеки Нађем, детективом посавским и Костом Стејићем ни наредником Филипом Томшићем као и да никад није говорио против отаџбине, краља и владе. Тврдио је да је имање и кафану купио од покојног Петронија Тешића, стублинског трговца, пошто је ово имање које је одранише било под дуговањем Управи фондова, већ био узео у закуп. На имању није рушио чардаке, а није ни шљивик посекао. Истицао је да он није давао вечеру у

[58] Овај податак био је у контрадикторности, јер окупационе власти нису дозвољавале на велико куповање намирница из другог среза. Ову чињеницу Суд није узео у обзир – нап. аут

част цара Фрање Јосифа, јер тада није био председник општине, већ је то учинио Драгутин Степић, па је предлагао властима да се он гони. Истакао је да никад у току рата од народа није узимао бакраче нити храну за прехрану непријатељских војника и чиновника. На крају, истакао је да никада у Суду није вређао тужиоца Александра Степића, већ да жандарми не говоре истину. У циљу одбране, позвао се на већи број сведока.

Првостепени суд у Ваљеву дошао је до документа датованог 28.децембра 1916. године у коме стоји да је тог дана у Ваљеву учињено убаштињење на плац Станисава Миловановића које је купио у току рата од трговца стублинског Петронија Тешића. Том приликом Миловановић је купио механу и чардаке. У документу је стајало да је Цесарско Краљевски војни генерални Гуверман у Србији потврдио да је Петроније Тешић, трговац из Ваљева продао преко Управе фондова и адвоката Љубинка Станковића имање, кафану и чардак Станисаву Миловановићу из Стублина.[59] По предмету поведене истраге над дужником Станисавом Миловановићем, Управа фондова са центалом у Београду је известила Суд да неће са своје стране поднети кривичну пријаву, јер сматра да је дужник као сопственик имања чувао своју имовину од непријатеља на све могуће начине, па је на дати начин и поступио. Управа фондова је препоручивала Суду да сва нађена врата и прозоре од Управине залоге преда закупцу Миловановићу и нареди му да исту употреби за оправку зграде, а ако зграда више није за употребу, нека се изложи јавној продаји, а новац пошаље Управи. С обзиром на то да Миловановић није имао средстава да поправи механу и чардак, стављена је кафана и ствари из ње на јавну лицитацију. [60]

Суд је на основу увида у постојећа документа, а узимајући у обзир ислеђења код Начелства среза посавског и Команде Дринске дивизије стао на становиште да није утврђено да ли је

[59] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1092 од 1916. године. На основу овог документа Миловановић је тражио алиби и у другим оптужбама поведеним против њега – нап. аут

[60] На лицитацији се нашло шесторо врата и 40 прозорских крила. Сва покретна имовина продата је за дуг у процењеном износу од 4200 динара – нап. аут

окривљени Миловановић као грађанско лице био у саучесништву са другим осумљиченим лицима, против којих је и подигнута оптужница. Суд је истакао да у случају проналаска нових валидних докумената може бити подигнута друга оптужница.

Првостепени суд је у наредном периоду позивао већи број сведока.[61] Тако су Никола Костић, бивши помоћник начелника војне станице у Обреновцу и Видоје Ђерић, бивши управник војних магацина у Обреновцу истакли су да је приликом евакуисања Србије у октобру 1915. године обреновачка војна станица све намирнице за исхрану војника и војни фураж евакуисала у Стублине, одакле су оне из војног магацина и пољских војних болница пребачене најпре у Лазаревац, па у Лајковац. Тако у Стублинама није ништа остало, само војне пекаре од цигле, неколико дрвених буради и нешто дрва. Сведоци су наводили да су евакуацију намирница лично вршили по наређу Дринске дивизије.

Задатак ваљевског Првостепеног суда био је да прикупи све доказе и документе за и против оптуженог и да непристрасно и по закону донесе судско решење спора.[62] Сада се Миловановић није гонио по 16 тачака оптужнице, јер исте нису могле бити доказане, већ само по две: због интернирања појединих лица у функцији конфидента – повереника окупатора и што је у својству председника општине стублинске више пута изјавио да је Србија пропала, да она треба да буде провинција Аустроугарске. Оптуженог је по овим тачкама оптужнице тужио државни тужилац Вој. Пањић, а његов заступник био је адвокат Раде Радосављевић[63]. Адвокат оптуженог Пера Марковић у свом обраћању Суду напоменуо је да његов штићеник не признаје да је извршио ова два дела. Стога је одбрана тражила да Суд ослободи туженика оптужби и плаћања судских трошкова. Државни тужи-

[61] Суд је узео у обзир сведочења 109 сведока – нап. аут

[62] Поротни суд (у саставу Првостепеног суда) чинили су поротници Младен Лаловић, Драгосав Јосиповић, Вујица Томић, Милован Крстић и Радосав Пантелић. Нови судија у процесу био је Вој. Томић, судија Првостепеног суда, деловођа је био Св. Ђукановић а тужиоц Александар Перић ангажовао је браниоца ваљевског адвоката Рад. Радосављевића – нап. аут

[63] И ово је представљало извесну контрадикторност у поступку, јер је Радосављевић био адвокат тужиоца Перића – нап. аут

лац је поднео Суду списак поротника на основу чл. 15 Закона о пороти. Сведоци су изјављивали да је Александар Перић био рђав човек, а да Миловановић није много изостајао иза њега.[64] Миловановић је приложио два документа, која су добијена од општине стублинске у којима је стајало да је имао два сина који су учествовали у рату и оба су храбро положила свој живот на олтар отаџбине. То су били наредник Драгутин Миловановић, умро од последица тифуса у Пожаревцу 1915. године и Манојло Миловановић, који је погинуо на Кајмакчалану и био посмртно одликован Карађорђевом звездом са мачевима.[65] Други документ је био доказ да је Миловановић за српску војску у рату дао два коња, те да су исти у току рата угинули, а за исте није тражио од државе никакву накнаду.[66] Извршним решењем Првостепеног

[64] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1946/20. Сведоци Мијаило Ференчевић и Иванка Симеуновић су изјавили пред Судом да је Миловановић све сумљиве људе у селу интернирао по кратком поступку,да је многе младе људе још недорасле за војну службу интернирао, да је опањкавао људе и у другим селима и проказивао их аустроугарској окупационој власти. Перић је био у дослуху са аустријским детективима, а окористио се у проневери са житом. Редов регрут X пешадијског пука Живорад Пејић дао је своје сведочење „мене је Станисав пријавио непријатељској жандармерији кад сам се вратио из бежаније. Ја сам се пријавио њиној команди, јер је она објавила да ће нас после пустити кући да радимо, како је и било. Али то председнику Станисаву није било мило, што се пре нисам јавио њему, него је одмах послао жандарме мојој кући, али не само мојој него и мог брата Милорада, те Михаила Јаковљевића, Грују Станковца, Милорада Давидовића и Миливоја Дамњановића. Сви смо отерани у Аустрију све до поткрај 1917. године били смо у интернацији, а за то време овај Станисав, у окупаторској државној служби од мог оца је одузео 7 метара кукуруза, али о томе не знам ништа, јер ми је отац за време окупације умро, и нисам га затекао у животу. Председник Станисав био је увек немилостив према свом народу, јер је увек волео Швабе више него нас, а ко би поменуо да ће српска војска доћи, тај је морао извући 50 до 100 батина по табанима. Код њега су увек били детективи и жандарми и он је по селу одузимао јаја, кокоши, маст, сланину, месо, млеко и њима спремао јело“

[65] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1461. Уверење је потписао председник Суда стублинског Мил. Петровић и чланови И. Давидовић, Драгић Симеуновић и деловођа Марко Којић – нап. аут

[66] Исто, зав. под бр. 1460. Општински суд у Стублинама је по захтеву Првостепеног суда у Ваљеву, а на молбу Миловановића је издао ове документе – нап. аут

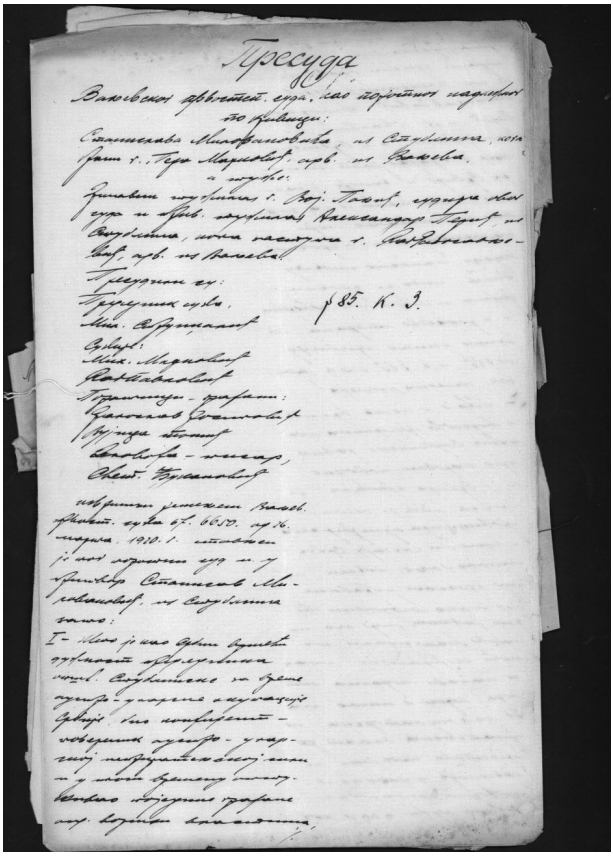
суда бр. 6650 од 26. марта 1920. године стављен је под поротни суд и у притвор оптужени Миловановић. Процес се полако приводио крају. По свршеном извиђању поротни суд је на основу целокупног ислеђења и поднетих доказа нашао следеће:

1) није утврђено да је Миловановић био добављач – лиферант непријатељској власти. Суд је био мишљења да су сведоци тужбе своје исказе дали по чувењу, а једини сведок Дамњан Лазаревић остао је при свом исказу и тврдио је да оптужени наређивао деловођи Општине Михаилу Ференчевићу да овај приведе тужиоца Перића као опасног за режим. Међутим, ова изјава је остала усамљена, а због заваде Лазаревића и Миловановића не може се веровати горњем исказу. Суд није доказао да је Миловановић интернирао друге појединце. За многе грађане Станисав је био човек који их је спасавао од интернације и да се за оптужене код аустроугарских власти залагао. Поротни суд је по својој слободној савести и уверењу донео решење да Миловановић за своја дела по овој тачки оптужнице није крив.

2) Поротни суд из поменутих исказа није могао да утврди да ли је Миловановић био одан аустроугарским властима, те да ли је био њихов повереник. Није пронађен никакав конкретан доказ у документима да је говорио да би за Србију било много боље да постане аустријска провинција. Све изнете изјаве, по Суду, заснивале су се на претпоставкама сведока. Искази Саве Крстића, Чеде Миловановића и Живорада Пејића и осталих заснивали су се на претпоставкама других сведока, те за ово није било никаквих доказа.[67] За наведено није било никаквих материјалних доказа, него је то пре била ствар личног расположења према оптуженом. У документу Суда се каже да „ према свим расположивим чињеницама Поротни суд имајући у виду исказе сведока који су тврдили да је оптужени за време аустроугарске управе био врло кратко председник и да је после, од

[67] Управо наведени су били у интернацији у Аустроугарској. За неверицу је податак да Суд није узео у обзир њихова сведочења – нап. аут

те исте аустроугарске власти гоњен и кажњаван, те да није утврђено да је говорио да би Србија требало да буде аустроугарска провинција, поротни суд по својој слободној савести и уверењу сматра да оптужени Станисав за представљена дела није крив“[68]

Пресуда

§ 85. К. З.

Факсимил документа о ослобађајућој пресуди Станисава Миловановића, 1920. година

Миловановић је морао да плати Суду таксу по параграфима 321 и 326 Кривичног законика. На основу параграфа 1, 12, 85 193, 240, 241, 249 и 251 ваљевски Првостепени суд је пре-

[68] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 357/С. У потпису документа стајали су поротници Драгосав Јосиповић, Вујица Томић и Младен Лаловић. Суд је пресудио у колегијуму судија Мих. А. Струнџалића и Мих. Марковића – нап. аут

судио да се оптужени Миловановић за наведена дела ослободи казне, уз плаћање судских трошкова. Притворенички трошкови износили су 61 динар, а трошкови браниоца, адвоката Марковића, 150 динара. Поротницима Радосаву Пантелићу, Милована Крстићу, Драгосаву Јосиповићу и Вујици Томићу по 24 динара на име поротничке дијурне, исплатио је срез посавски. Такође, Миловановић је био у обавези да плати све болничке трошкове.[69] Начелство и Суд су били у обавези да наплаћене трошкове службено заведу.[70]

Миловановић је примио решење Првостепеног суда 19. маја 1920. године. На пресуду није имао жалби[71].

Септембра месеца 1920. године исплаћени су трошкови браниоца и судских поротника.[72] Међутим, од Првостепеног суда је тражио одлагање плаћања трошкова Начелству среза посавског, Првостепеном суду у Ваљеву и Касационом суду као и за болничке трошкове, јер финансијских средстава није имао. Време је пролазило, а Миловановић никако није враћао дугове, те их је пролонгирао. Стога је Првостепени суд а на претходни захтев Касационог суда поновио захтев за наплатом судских трошкова и болничких трошкова уз претњу новом тужбом.[73] Миловановић је коначно платио све трошкове суђења 11. септембра 1925. године. Сва акта су 16. септембра исте године као свршена стављена у архив ваљевског Првостепеног суда.[74]

---

[69] Одлука Првостепеног суда бр. 11273 донешена је 18. маја 1920. године, а заведена дана 9. јуна 1920. године.. У потпису решења је колегијум судија Мих. А. Струњалић, Мих. Марковић и Рада Павловић, а деловођа – писар био је С. Ђукановић – нап. аут

[70] ОС, зав. под бр. 11550 од 31. јула 1920. године – нап. аут

[71] ОС, зав. под бр. 11273

[72] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 17587. Документ је датован на 15.9.1920. и послат на адресу Првостепеног суда у Ваљеву. Потписан је од судије Св. Вуковића и деловође писара М. Алексића – нап. аут

[73] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 357/24. Захтев Суда послат је дана 26. августа 1924. године – нап. аут

[74] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. Ф/20/88/25. Даља судбина Станисава Миловановића није нам позната (у тренутку печатирања аката и затварања процеса имао је 71 годину живота) – нап. аут

Резиме

Станисав Миловановић био је председник општине стублинске у доба окупације 1915-1916. године. У рату је био конфидент, као и лиферант стоке за потребе непријатеља. Након Првог светског рата, децембра 1918. године, против њега је подигнута оптужница по 16 тачака. Због деловања на органе општинског Суда, процес је настављен пред органима Начелства среза посавског у Обреновцу, а 1920. године и пред органима Првостепеног суда у Ваљеву. Један део спора водио се и пред Касационим судом, а против дела сведока оптужбе и пред војним судовима. Оптужбе против Миловановића биле су озбиљне и врло тешке; међутим, због непоузданости и заваде оптуженог и бројних сведока, којима је суђено, а највише због недостатка ваљаних доказа, оптужница је обарана тачку по тачку. На крају је Првостепени суд гонио Миловановића по само две тачке: због интернирања појединих лица у функцији конфидента и што је у својству председника општине више пута изјавио да је Србија пропала и да треба да буде провинција Аустроугарске. Одбрана на челу са адвокатом Пером Марковићем није признавала ова дела и потпуно их је негирала као неоснована и недоказана. У том циљу, Миловановић је поднео Суду неколико докумената који су требали да потврде његову невиност. Коначно, због недостатка доказа, као и читавог сплета међусобних оптуживања, Првостепени суд у Ваљеву је 1920. године одбацио и ове две тачке оптужбе. Суд је донео решење да Миловановић за своја дела није крив, да се ослободи казне, али да плати све судске трошкове. Исплата трошкова се пролонгирала, због тврдње Миловановића да нема финансијских средстава. Прво су исплаћени адвокат и поротници, али се исплата других трошкова одлагала годинама. Коначно, под претњом нове тужбе, Миловановић је исплатио све трошкове суђења септембра 1925. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

– Фонд:А.2.118 Окружни суд Ваљево (ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија

Литература

– Дејан В. Поповић, *Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова (1870-1970)*, Ваљево, 2024.
– Божица Младеновић, *Град у Аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године,* Београд, 2000.